

शिक्षणविभागक नवे विचार

भा. धी. कर्णे

शिक्षणविषयक नवे विचार

श्रीमती नाथीबाई दामोदर ठाकरसी महिला पाठशाला, पुणे
या संस्थेतर्फे १९३० च्या दिवाळीच्या सुटीत भरलेल्या शिक्षकांच्या
वर्गापुढे दिलेल्या व्याख्यानांचा सारांश.

संपादक :

भास्कर घोंडो कर्वे,

बी. एस्सी., बी. टी., एम्. एड. (लीइस्)

(शिक्षकांच्या वर्गाचे डायरेक्टर)

आर्यभूषण छापखाना, पुणे.

१९३१

किंमत ३ रुपये

प्रथमावृत्ति १९३१

मुद्रक व प्रकाशकः

रा. अनंत विनायक पटवर्धन

आर्यभूषण छापखाना,

९३६।२ भांबुडा, पुणे ४.

प्रो. धोंडो केशव कर्वे

[फोटो-क्युत्सेल, बर्लिन.

प्रो. धोंडो केशव कर्वे

यांच्या

पावलावर पाऊल

टाकण्याचा थोडातरी प्रयत्न आपल्या

हातून व्हावा ह्या इच्छेने झटणाऱ्या

मंडळांच्या प्रयत्नांचें हें फळ,

त्यांच्याशिवाय दुसऱ्या

कोणाला

स्मृ मृ र्प ण

करणार !

प्रस्तावना

मध्यभागेचे इज्युकेशनल इन्स्पेक्टर मि. सत्यदत्त नुरुल्ला, बी. ए., एम्. एड., चारअट-लॉ, यांनी आपले 'सरकारी' विचार चाजूला ठेवून १९३० रोजी मलपृष्ठावर उल्लेखिलेल्या शिक्षकांच्या वर्गापुढे दिलेल्या व्याख्यानांत जें मत प्रदर्शित केलें तेंच ह्या पुस्तकाच्या प्रकाशनालाही कारणीभूत झालें आहे, असें म्हणण्यास हरकत नाही. ते म्हणाले की, " सध्या शिक्षणाच्या क्षेत्रांत जर सर्वांत मोठी अशी कोणती उणीव मास्त असेल तर ती शिक्षणशास्त्राचा अभ्यास केलेल्या शिक्षकांचीच होय." ही उणीव अंशतः तरी दूर करावी ह्याच हेतूने १९३० सालच्या दिवाळीच्या सुटींत शिक्षकांचा वर्ग मरविण्याची कल्पना निघाली. पुढे दिलेल्या चोटक वृत्तांतावरून ह्या कल्पनेला मूर्त स्वरूप येऊन वर्गाला कल्पनेबाहेर यश कसें मिळालें तें दिसून येईल.

देशी भाषेच्या उन्नतीसाठी शटणाऱ्या श्रीमती नाथीवाई दामोदर ठाकरसी भारतवर्षीय महिलाविद्यापीठाच्या पुणें येथील महिलापाठशालेतर्फे ह्या दिवाळीच्या सुटीतील शिक्षकांचा वर्ग मरविण्यांत आला असल्यामुळे साहजिकच सर्व कार्यक्रम मराठीतून करावयाचें ठरलें हें योग्यच झालें. मराठी भाषेंत शिक्षणशास्त्रावर जवळजवळ पुस्तकें नाहीतच. त्यामुळे पारिभाषिक शब्दांची अडचण फारच भासण्यासारखी होती. पण जरूर पडल्याशिवाय शब्दनिष्पत्ति तरी कशी होणार ! आणि शब्दांकरितां अडून बसावयाचें म्हटलें तर ह्या चक्रापत्तीतून केव्हाच बाहेर पडावयास नको. तेव्हा ह्या दृष्टीने मराठीतील शब्दसंग्रह वाढविण्याचा ह्या पुस्तकांत प्रयत्न केलेला आहे. ह्या पुस्तकांत दिलेले बहुतेक सर्व शब्द नवीन असल्याने त्यांना अजून जनमान्यतेची कसोटी लागावयाची आहे. ह्या पुस्तकाची सध्याच्या स्वरूपांत पुनरावृत्ति काढण्याचा प्रसंग बहुधा येणार नाही. परंतु अशा धर्तीचीं पुस्तकें वारंवार काढावीं लागतीलच. तेव्हा परिभाषेसंबंधीच्या चुका आमच्या नजरेस आणून दिल्यास किंवा ती सुधारण्याचढूलच्या सूचना दिल्यास आम्ही फार आभारी होऊं व पुढील पुस्तकांत तशा दुरुस्त्या करतां येतील. ह्या पुस्तकाच्या शेवटीं मराठी-इंग्लिश व इंग्लिश-मराठी सूचि दिल्या आहेत त्यांचा हाच हेतु आहे.

हें पुस्तक बऱ्याच प्राथमिक शिक्षकांच्याही वाचनांत येईल व त्यांना कोणत्या इंग्रजी शब्दांचढूल कोणते मराठी प्रतिशब्द वापरले आहेत हें कळवें म्हणून ह्या पुस्तकांत इंग्रजी शब्दांचे उच्चार मराठींत दिले आहेत. हल्ली पुष्कळ वेळा व्याख्यानांतून सहज इंग्रजी शब्द वापरले जातात, पण त्यांचे अर्थ माहीत नसल्याने श्रोत्यांची कुचंबणा होते. ह्या पुस्तकांतील मराठी शब्द व त्यांचे इंग्रजी प्रतिशब्द

पान सहावे

वाचनांत आलेले असले तर अशा इंग्रजी येत नसलेल्या श्रोत्यांना मदत होईल असा मरवसा वाटती.

वर सांगितलेली पुस्तकांची उणीव अंशतः भरून काढण्याकरिता वर्गात झालेली सर्व व्याख्याने संकलित करून एक पुस्तक काढावे अशी कल्पना प्रथमपासूनच होती. शिवाय श्रोत्यांना व्याख्यानांचा सारांश आपल्याबरोबर परत न्यावयास देता आला तर पहावे हा हेतूने सर्व व्याख्यात्यांना आपापल्या व्याख्यानांचा सारांश अगाऊ तयार ठेवण्याची सूचना देण्यात आली होती. ह्यामुळे व्याख्यात्यांच्या वाक्प्रवाहाला जरी थोडा पायबंद बसणार होता तरी त्यांत दुसरा दुहेरी फायदाही दिसत होता. एक तर पूर्वविचारामुळे विषयाची मांडणी जास्त सुव्यवस्थित होऊन नेमक्या ठराविक वेळांत जास्तीत जास्त फायद्याच्या गोष्टी श्रोत्यांना कळाव्या असा प्रयत्न करण्याची जबाबदारी व्याख्यात्यांवर पडली व व्याख्यानाच्या सारांशाच्या प्रती श्रोत्यांना अगाऊ मिळाल्यामुळे ऐकलेल्या व्याख्यानांचा पुन्हा विचार करण्यासाठी त्यांना मुद्दे सापडले.

पुस्तक वर्ग झाल्यानंतर ताबडतोब प्रसिद्ध करावे असा विचार होता व त्याप्रमाणे वर्गाला झालेल्या शिक्षकांना आश्वासनही देण्यांत आले होते. पण अनेक अपरिहार्य कारणांनी व अडचणींनी प्रकाशनाला दुसऱ्या वर्गाची वेळ येऊन ठेपली. ह्याबद्दल क्षमा होईल अशी आशा आहे. उशिराने का होईना निदान दिलेले वचन पार पडले ह्याबद्दल समाधान वाटत आहे.

वर्गाला आलेल्या शिक्षकांत जो उत्साह दिसून आला व त्यांनी जे प्रोत्साहन दिले त्याचेंच हे पुस्तक म्हणजे दृश्य फळ आहे. निरानराच्या लोकांनी दिलेली व्याख्याने व लिहिलेली ही स्वतंत्र प्रकरणे एकत्र करणे, हे काम सोपे नाही. त्यांच्या कडेची सुते एकमेकांत गुंफून कितीही एकजीव करण्याचा प्रयत्न केला तरी ह्या पुस्तकाचे 'गोधडी' हे स्वरूप बदलणे जवळ जवळ अशक्य आहे. तरीही ह्या ठिगळांत एकसूत्रता आणण्याचा शक्य तितका प्रयत्न केला आहे व शैक्षणिक दुष्काळाच्या या दिवसांत ह्या गोधडीचा थोडासा उपयोग झाला तरी हिचे चीज होईल.

'शिक्षणविषयक नवे विचार' वाचकांना सादर करतांना, महाराष्ट्र-साहित्य-संमेलनाने नेमलेल्या शुद्धलेखनमंडळाच्या शिफारसीप्रमाणे, ज्यांस महाराष्ट्र-साहित्य-संमेलनाची मान्यता मिळाली आहे अशा, शुद्धलेखनाच्या नवीन नियमांचा उपयोग करावासा वाटणे साहाजिकच आहे. हे पुस्तक नवीन नियमांप्रमाणे छापण्याचा प्रयत्न केला आहे. हे नियम अजून लेखक, संपादक, व मुद्रक ह्या सर्वांच्याच अंगवळणी पडले नसल्यामुळे नियमांचे पालन योग्य तऱ्हेने सार्ले नाही. तसेंच शुद्धलेखनमंडळाने शुद्ध शब्दांच्या विस्तृत याद्या आणि सविस्तर नियम व अपवाद प्रसिद्ध केलेले नसल्यामुळे अनेक ठिकाणी संशय उत्पन्न होतो व

पांच सातवें

त्यांच्या निराकरणास कांहीच मार्ग नसल्यामुळे पुष्कळ शंकनीय स्थले दृष्टीस पडतील. त्यांत कांही चुका आढळल्यास त्यांबद्दल वाचकवर्ग क्षमा करील अशी आशा आहे.

ह्या पुस्तकांत सामान्य तत्त्वांखेरीज शिक्षणाच्या क्षेत्रांतील 'नवे विचार' वाचकांसमोर मांडण्याचा प्रयत्न केला आहे. हे एकंदर सर्वोत्तम पद्धती व अंमलांत आणले जातील अशी अर्थातच अपेक्षा नाही. पण ह्या विचारांचे कार्य घडून येण्यास जर हळूहळू सुरुवात होईल, निदान नवीन विचार काय आहेत इकडे शिक्षकांचे लक्ष वेधेल तर ह्या पुस्तकाचे काम झाले. शिक्षकांच्या वर्गाचे उद्घाटन करतांना मुंबईच्या सेकंडरी ट्रेनिंग कॉलेजचे तेव्हाचे प्रिन्सिपॉल आर. पी. कार ह्यांनी प्रस्तावनेदाखल जे भाषण केले त्यातील थोडासा भाग येथे उद्धृत केला म्हणजे ह्या पुस्तकाला निराळी प्रस्तावना लिहिण्याचे कारण नाही. ते म्हणाले:—

“पुष्कळ लोकांची अशी समजूत असते की, ज्याला आपला विषय उत्तम येतो तो चांगला शिकवूही शकतो. पण हे चुकीचे आहे. पुष्कळ वेळा ह्याच्या अगदी उलट परिस्थिती असते. हुशार गणिती पुष्कळ वेळा आपल्या विद्यार्थ्यांना निष्कारण भेवडावतो, कारण त्याला स्वतःला विषय सहज येत असल्याने विद्यार्थ्यांच्या दृष्टीने विषयाकडे पाहणे त्याला जड जाते. कितीही विद्वान असला तरी शिक्षकाला अवश्य असे जे गुण आहेत ते अंगी अवश्य आणून योग्य पद्धतीचा अंगिकार केल्याशिवाय, तो चांगला शिक्षक बनणार नाही. आपल्या एकंदर कार्याविषयी त्याची वृत्ति कशा प्रकारची आहे ह्यावरच त्याच्या कार्याचे यश अवलंबून राहील.

“मुंबईसारख्या मोठ्या शहरांत शहरसुधाराईचे एक सातें असते. त्याचे काम ज्या ठिकाणी चालू असेल तेथे एका बाजूला जुन्या मोडकळीस आलेल्या इमारती दिसतात; ह्या हळूहळू पाडून त्यांचे जागी नवीन भव्य प्रासाद बांधण्याचे काम चाललेले दृष्टोत्पत्तीस येते. एका बाजूला नवीन मोठे रस्ते आसले जातात तर दुसऱ्या बाजूला जुन्या गळ्या रुंद करित असतात. पूर्वी जेथे कोंदट अंधकार पसरलेला होता त्या ठिकाणी आता उजेड व स्वच्छ हवा खेळू लागलेली आढळून येईल. शिक्षणाच्या क्षेत्रांतही कांहीसे असल्याच तऱ्हेचे दृश्य शिक्षणशास्त्राच्या अभ्यासकाला दृष्टीस पडेल. कांही ठिकाणी नवीन तत्त्वज्ञानाच्या व मानसशास्त्राच्या भक्कम पायांवर नवीन पद्धतींची उभारणी चालू आहे; कांही जुन्या पद्धतीत फेरबदल होत आहे; अगदीच निरुपयोगी झालेल्या पद्धती काढून टाकण्याचा प्रयत्न चालू आहे. कांही बळकट जुन्या इमारती पाडणेंही सोपे नसते. पण त्यांनाही नवीन विचारांचे धके बसतच आहेत. सध्या आपण ह्या घडामोडींच्या काळांत आहोत.

“चालू काळांत शिक्षकांचे दोन तऱ्हेचे वर्ग आहेत. कांही शिस्तीचे कैवारी व कांही स्वातंत्र्याचे कैवारी आहेत. सध्याचे तरुण शिक्षक पहिल्या प्रकारच्या शिक्षकांच्या हाताखालून गेलेले आहेत व अजूनही बहुतेक मुले त्याच पद्धतीने शिकत

पान आळें

आहेत. पण शिक्षणाकडे पाहण्याची दृष्टि आता बदलत चालली आहे. आता नवीन शिक्षकांपुढे असा प्रश्न आहे की जुन्या रुढलेल्या मार्गाने जावें का काही तरी नवीन मार्ग शोधून काढावा !

“ इतकी गोष्ट तर सरी की, जेथे जेथे स्वातंत्र्यवादी लोकांचा शिरकाव झाला आहे तेथे विद्यार्थ्यांच्या पाठीमागचा जाच कमी होऊन त्यांचे शिक्षण सुसाचे होत चाललेले आहे. आता हे शिक्षण म्हणजे सरें शिक्षण आहे किंवा नाही अगर त्याचा शेवटी परिणाम काय होणार हे आताच सांगता येणार नाही. पण शिस्तीच्या कैवाऱ्यांची मात्र अशी ओरड चालू आहे की, हा शिक्षणाने मुलांना वळण कसे तें मुळीच लागत नाही व एकंदर विद्यार्थ्यांचा बौद्धिक व मानसिक दर्जाच कमी होत चालला आहे, आणि पूर्वीचा विनम्रपणा हल्लीच्या विद्यार्थ्यांत येत नाही.

“ शिक्षणाकडे दोन दृष्टींनी पाहता येते. शिस्तीचे कैवारी पुढील आयुष्याची तयारी म्हणून भविष्य काळावर नजर ठेवून शिक्षणासंबंधी विचार करतात, तर स्वातंत्र्यवादी मुलांच्या वर्तमान आयुष्यावर जोर देतात व मुलांचा वर्तमानकाल योग्य तऱ्हेने गेला म्हणजे आपोआपच भविष्यकाळाची तयारी होईल अशी त्यांना दृढ आशा असते. यापैकी कोणत्या दृष्टीने शिक्षणाचा विचार करावयाच्या हे ज्याचे त्याने ठरविले पाहिजे.

“ आपल्या लहानपणची जरा आठवण करा. आपले शिक्षण हस्त सेकत झाले का डोक्यांतून. ठिपें गाळीत झाले ! आपण गणित कोणच्या पद्धतीने शिकले ! भुशिरें, नया, पर्वत, बंदरें, शहरें, वगैरेच्या याद्या पाठ करीत असतांना आपल्याला काय वाटले ! तसेंच लढाया, राजेराण्यांचीं कारस्थानें, वगैरेचा क्रम लक्षांत ठेवतांना आपल्याला आनंद वाटत होता का इतिहासाविषयी नावड उत्पन्न होत होती ! शिक्षणाने आपला सरोसर विकास होत आहे असें आपल्याला वाटत होतें का आपले हातपाय जखडल्याची जाणीव उत्पन्न होत होती ! इंग्लिश शिकतांना नवनिर्मितीचा आनंद आपणाला मिळत होता काय ! एखादा शास्त्रीय शोध लावल्याचें अप्रतीम समाधान आपल्याला कधी अनुभवण्यास मिळालें होतें काय ! आणि सर्वांत महत्त्वाची गोष्ट म्हणजे आपल्या शिक्षकांचेद्वल आपल्याला काय वाटत होतें ! ते म्हणजे केवळ मुकादम म्हणून आपल्याकडून चोपून धडे करून घेणारे असे वाटत होते की तें आपले सरें मित्र व सल्लागार असे आपणांला वाटत असत !

“ ह्या प्रश्नांचा विचार करून उत्तरें यादीं व मग कोणता तो मार्ग शिक्षकांनी स्विकारावा : पण कोणताही मार्ग पतकरला तरी शिक्षकांच्या कामाची सरी किंमत त्याच्या हातासालून गेलेल्या विद्यार्थ्यांचे शील, संस्कृति व नागरिकत्व यांवरूनच ठरविली जाईल, हे लक्षांत ठेवले पाहिजे. शाळेतून बाहेर पडलेली मुले जर नागरिक या नात्याने आपलीं कर्तव्यें बजावण्यास नालायक असतील, जर त्यांना

पान नववें

सम्यक् व शिष्टसेमत चालीरिती माहीत नसतील, जर त्यांची आवडनिवड उच्च प्रका-
रची बनून जगाच्या व विशेषतः स्वदेशाच्या संस्कृतीची त्यांना ओळख झालेली नसेल,
जर त्यांच्या ठिकाणी सत्याची चाड उत्पन्न झाली नाही व मोठे झाल्यावर कांहीतरी
बौद्धिक कार्य मन लावून करण्याचें सामर्थ्य त्यांच्यामध्ये उत्पन्न झालें नाही, जर उच्च
ध्येय साध्य करण्याकरिता लागणारी चिकाटी, धैर्य आणि कार्यनिष्ठा त्यांना प्राप्त
झाली नाही, जर सत्य, सौंदर्य आणि सौजम्य यांचा उदय त्यांच्या मनांत झाला
नाही, थोडक्यांत सांगावयाचे म्हणजे जर बौद्धिक, नैतिक व भावनात्मक शील मुलांमध्ये
दिसून आलें नाही, तर शिक्षणाचें कार्य अगदी फुकट गेलें, असें म्हणावें लागेल.

“ज्याला स्वकर्तव्याची जाणीव नसेल तो सुपुत्र नव्हे, ज्याच्या ठिकाणी औदार्य
नाहीं तो सरा राजा नव्हे, त्याचप्रमाणे ज्या शाळेंत जिवंतपणा नाही ती सरी शाळाच
नव्हे. ज्या शाळेंतून बाहेर पडणारीं मुलें बुद्धीने, नीतिमतेने आणि शरीराने खुजट झालेलीं
असतील, त्या शाळेंतील परीक्षांचे निकाल कितीही चांगले लागत असले तरी व्यर्थ
होय. तेव्हा शाळा, अभ्यासक्रम, पद्धति, परीक्षा, हीं सर्व केवळ साधनें आहेत हें
विसरून चालणार नाही. शिक्षणाचें मुख्य केंद्र ‘मूल’ आहे व त्याबद्दल मुख्य
विचार केला पाहिजे. ”

शाळेमध्ये जिवंतपणा कसा आणावा व शिक्षणाचें कार्य फोल होऊं नये म्हणून
शिक्षक या नात्याने आपलें अंतिम ध्येय साध्य करण्याकरिता काय उपाय योजावेत
ह्याचाच ऊहापोह ह्या पुस्तकांत केला आहे व ह्या दृष्टीने केलेल्या सूचनांचा कांहीतरी
उपयोग होईल अशा आशेनेच हें पुस्तक प्रसिद्ध करण्यांत येत आहे.

ह्या पुस्तकास शिक्षकांच्या वर्गाला आलेले शिक्षक, व्याख्याते, लेखक,
टाइप जुळविणारे, मुद्रक, प्रकाशक, पुढें तपासणारे, सूचि तयार करणारे,
फोटो व ब्लॉक देणारे, अशा अनेक मंडळींनी मदत केली आहे व
त्या सर्वांचे व्यक्तिशः आभार मानावयाचें म्हटलें तर एक सानेसुमारच करावी
लागेल. तेव्हा ज्यांनी ज्यांनी म्हणून कोणत्याही रितीने ह्या कार्याला हातभार लावला
असेल त्यांचे सामुदायिक रितीने, पण अत्यंत मनःपूर्वक आभार मानून व ही अल्पशी
सेवा जनता गोड मानून घेईल अशी आशा प्रदर्शित करून हें पुस्तक वाचकांना सादर
करित आहे.

पुणे, १ ऑक्टोबर १९३१.

संपादक.

१९३० च्या दिवाळीच्या सुट्टीत पुणे येथे श्रीमती नाथीबाई
दामोदर ठाकरसी महिलापाठशालेतर्फे भरलेल्या

शिक्षकांच्या वर्गाचा त्रोटक वृत्तांत

(२६ ऑक्टोबर ते ८ नव्हेंबर १९३०)

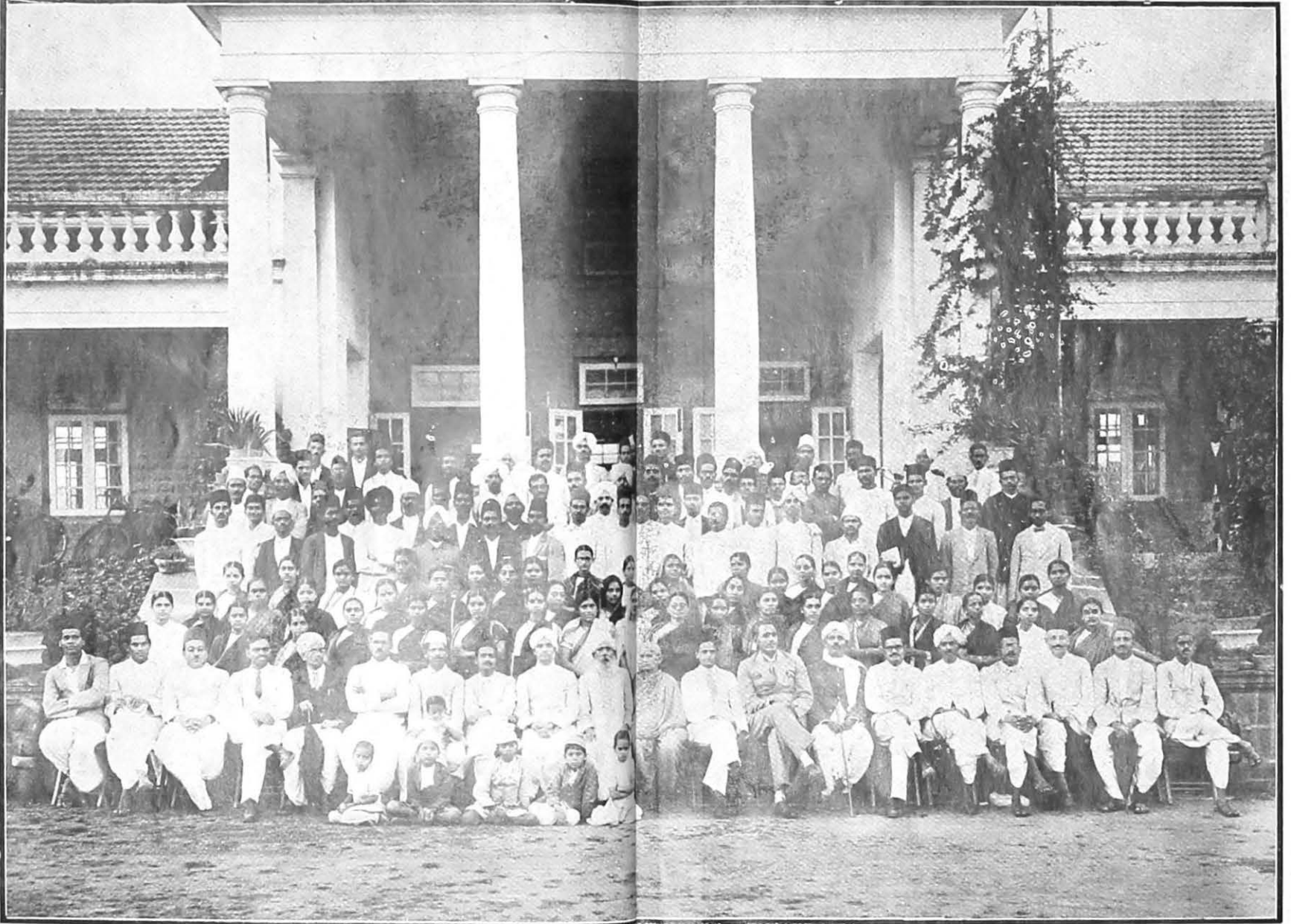
श्रीमती नाथीबाई दामोदर ठाकरसी भारतवर्षीय महिला विद्यापीठाच्या पद-
व्याप्त सरकारी मान्यता नसल्याने त्यांतून बाहेर पडणाऱ्या पदवीधर विद्यार्थिनींस
शिक्षणशास्त्राचा अभ्यास करण्याची कांहीच सोय उपलब्ध नाही. व हाच विद्या-
र्थिनी विद्यापीठास जोडलेल्या शाळांमधून काम करीत असल्याने त्यांमधून शिक्षण-
शास्त्राचा अभ्यास केलेल्या शिक्षिकांची उणीव फार भासत आहे. हाकरिता
विद्यापीठाने एक शिक्षणशास्त्राचा अभ्यासक्रमही आसला आहे पण तो शिकविण्याची
कायमची सोय अद्याप नाही. ही उणीव अंशतः तरी दूर व्हावी म्हणून वर दिलेला
वर्ग काढण्याची कल्पना निघाली.

पश्चात्य देशांत सुट्टीच्या दिवसांत थोडी थारपालट व करमणूक होऊनच्या
होऊन ज्ञानाचाही लाभ व्हावा अशाकरिता निरनिराळ्या विषयांचे असे वर्ग भरविले
जातात व थोडक्या दिवसांत त्या विषयांतील मुख्य मुख्य गोष्टींची माहिती करून
दिली जाते, त्या धर्तावरच हा शिक्षकांच्या वर्गाची योजना आसली होती. पुढे
दिलेल्या वेळापत्रकावरून कार्यक्रमाची कल्पना येईल. हा वर्गाला ज्या व्याख्या-
त्यांचें साहाय्य झालें त्यांचीही यादी दिली आहे. वर्गाच्या बहुतेक सर्व कार्यक्रमांला
प्रो. धोंडो केशव कर्वे ह्यांनी स्वतः हजर राहून सर्वांना स्फूर्ति व उत्साह दिला.

हा वर्गाला धार, धुळे, भावनगर, बडोदा, कोल्हापूर, सोलापूर, पिंपळनेर, मास-
जन, तळोदे, शिरपूर, वगैरे सुमारे ३० गावांहून १२५ स्त्री-पुरुष शिक्षक आले होते.
त्यांत दुय्यम शाळांतील ७३ असून बाकीचे प्राथमिक शाळांतील स्त्री-पुरुष
शिक्षक किंवा ट्रेनिंग कॉलेज व पाठशाळा यांमधील विद्यार्थी होते. १२५ पैकी ५६
स्त्रिया होत्या. हा आकड्यावरून वर्गाचा उपयोग चांगला झाला असें म्हणावयास
हरकत नाही.

वर्गाच्या कार्यक्रमांत ठराविक विषयांवरील व्याख्याने, सामान्य व्याख्याने,
आदर्शपाठ, वगैरे शैक्षणिक कार्यक्रम होताच. त्याशिवाय सिनेमा, मॅजिकलैटर्न,
शैक्षणिक संस्थांस भेट, रेडिओ, शिक्षकांचें संमेलन, काव्यगायन, चर्चा, वगैरे मनोरंजक
कार्यक्रमही होता. ह्याशिवाय शैक्षणिक पुस्तकांचें एक छोटेसे वाचनालय व शैक्षणिक
साहित्याचें प्रदर्शनही दोन आठवडेपर्यंत उघडे ठेवले होतें, त्यांचाही हवा त्यावेळीं

श्रीमती नाथीबाई दामोदर ठाकरसी महिला-पाठशालेक निघालेला दिवाळीच्या सुट्टीतील शिक्षकांचा वर्ग

श्री. ग. म. बोरकर यांच्या परवानगाने]

२६ ऑक्टोबर ते नोव्हेंबर १९३०
(रविवार, ता. २ नोव्हेंबर रोजी संमेलनप्रसंगी घेतलेला फोटो)

[फोटो-एस्. पी. दाने, पुणे]

पान अकरावें

शिक्षकांस उपयोग करून घेता येत होता. अशा रीतीने हे १५ दिवस अत्यंत गडबडीचे पण मजेचे गेले.

वर्गाला आलेल्या मंडळींनी अशा तऱ्हेचा वर्ग दरवर्षी भरविण्याची सूचना केली व ती मान्य करून दरवर्षी असा वर्ग चालविण्याचे ठरविले आहे. १९३१ सालांत १९३० सालच्या वर्गात झालेल्या भागापुढील भागासंबंधी जरा उच्च दर्जाची व्याख्याने होणार असून १९३२ पासून पुन्हा पहिल्या वर्गाचा भाग होईल व अशा रीतीने दर दोन वर्षांनी पुन्हा नवीन लोकांना वर्गाचा फायदा मिळू शकेल.

महाराष्ट्रातील शाळांना शिक्षणशास्त्राची ओळख झालेल्या स्त्री-पुरुष शिक्षकांचा पुरवठा व्हावा ह्या हेतूने चालविलेल्या ह्या प्रयत्नांस जनतेचे भरपूर साहाय्य मिळेल अशी आशा आहे.

श्रीमती नाथीबाई दामोदर ठाकरसी महिला-पाठशाला, पुणे ४. शिक्षकांचा दिवाळीच्या सुट्टीतील वर्ग-१९३०.

कार्यक्रम

पहिला आठवडा

	रविवार २६ ऑक्टोबर	सोमवार २७ ऑक्टोबर	मंगळवार २८ ऑक्टोबर	बुधवार २९ ऑक्टोबर	गुरुवार ३० ऑक्टोबर	शुक्रवार ३१ ऑक्टोबर	शनिवार १ नव्हेंबर
१८ ते १९ व्याख्यान		मा न स शा ख आणि शि क्ष ण — वा. म. जोशी.					
१९ ते १० व्याख्यान		शिक्षणाच्या क्षेत्रातील आधुनिक घडामोडी-कर्वे	अ ध्या प न अत्रे				
१० ते ११ व्याख्यान विषयांचे अध्यापन		भूगोल मोडक	मराठी बापट	शास्त्र ग. म. जोशी	भूगोल मोडक	शास्त्र ग. म. जोशी	भूगोल मोडक
३-३० वाजता आदर्शपाठ	नांव नोंदणी	भूगोल ३ री मोडक	मराठी पद्य ५ वी बापट	भूगोल २ री नेने	शास्त्र ५ वी ग. म. जोशी	मराठी गद्य ४ वी अत्रे	शास्त्र ६ वी ग. म. जोशी
५ वाजता व्याख्यान	उद्घाटन समारंभ Lecture by Prin.R.P.Kar	Educational Value of Scouting & Guiding-Venkateswaram	प्राचीन भारतीय शिक्षणाचे वैभव रु. पां. कुलकर्णी	मराठी क्रमिक पुस्तकांचा पुनरुद्धार-अत्रे	ग्रामोफोन रेकॉर्ड्स Visual Instruction तोरो*	शिक्षणातील नवी दृष्टि इनामदार सिनेमा *	शिक्षण आणि शिस्त नावडे

रविवाराचा सर्व कार्यक्रम व इतर दिवशींची सकाळची व्याख्याने श्री. ना. दा. ठा. महिलापाठशाला, कर्वे रोड, चेरेडवणे, येथे, दुपारचे आदर्शपाठ व व्याख्याने श्री. ना. दा. ठा. कन्याशाळा, वि. रा. लांडे बिल्डिंग, शनिवार पेठ, पुणे, येथे.
रोज रात्री महिला-पाठशालेत रेडिओ वगैरे करमणुकीचा कार्यक्रम *नूतन मराठी विद्यालय असेंब्ली हॉल, ६-३० वाजता.

दुसरा आठवडा.

	रविवार २ नव्हेंबर	सोमवार ३ नव्हेंबर	मंगळवार ४ नव्हेंबर	बुधवार ५ नव्हेंबर	गुरुवार ६ नव्हेंबर	शुक्रवार ७ नव्हेंबर	शनिवार ८ नव्हेंबर
१० ते ११ व्याख्यान		प्रा यो गि क शि क्ष ण—कर्वे			पाश्चात्य शिक्षणेतिहास—प्रटवर्धन		
११ ते १० व्याख्यान	हिंमण्णे ये- धील सं- स्थास भेट	संस्कृतचें अध्यापन बोकील		इतिहासाचें अध्यापन बोकील		शिक्षणाच्या क्षेत्रातील आधुनिक घडामोडी—कर्वे	
१० ते ११ व्याख्यान विषयांचें अध्यापन		शास्त्र ग. म. जोशी	इंग्लिश (इंग्लिशमध्ये) रुनुमजी—साने		ग णि त परांजपे.		
३-३० वाजता आदर्शपाठ	काव्य ग्रायन	३ वाजता फर्ग्युसन कॉलेज लायब्ररी.	संस्कृत ४ थी बोकील	संस्कृत ६ वी रड्डी	इतिहास ३ री काळे	गणित ३ व ४ थी परांजपे	३-३० वाजता वेधशाळा (भांचुर्डे)
४-३० वाजता आदर्शपाठ	व्याख्यान	४-३० वाजता आर्य- भूषण लायब्ररी	ऐतिहासिक लिखाणांचा इतिहासाच्या अध्यापनात उपयोग पोतदार.*	इंग्लिश २ री व ३ री साने	इंग्लिश ६ वी साने	Our biggest need in Education Nurullah	
१० किंवा १५ वाजता व्याख्यान	डॉ. के. कर्वे संमेलन	५-३० वाजता बालक मंदिर-ग्रामोफोन.					

रविवारचा सर्व कार्यक्रम व इतर दिवशींची सकाळची व्याख्याने श्री. ना. दा. डा. महिला-पाठशाला, कर्वे रोड, येरंडवणे, पुणे ४, येथे. दुपारचे आदर्शपाठ व व्याख्याने श्री. ना. दा. डा. कन्याशाळा, वि. रा. लांडे चिल्ड्रिंग, शनिवार पेठ, पुणे २, येथे. शुक्रवार, ता. ७ नव्हेंबर-दुपारी २ वाजता-चर्चा-लैंगिक शिक्षण. *भारत इतिहास संशोधन मंदिर, सदाशिव पेठ, येथे. शनिवार, ता. ८ नव्हेंबर रोजी रात्री ८-३० वाजता वेधशाळेतील रा. व्ही. व्ही. सोहोनी यांचे लॅटन सहित व्याख्यान-पाठशाळेत, रोज रात्री महिला-पाठशाला-रेडिओ वगेरे करमणुकीचा कार्यक्रम.

वर्गाच्या कार्यक्रमांत भाग घेतलेल्यांचीं नांवे.

नांव	व्याख्या- नाची संख्या	आदर्शपट	विषय
१. मि. आर. पी. कार, बी. एस्सी., एल्. टी., टी. ईडी., मुंबई.	१		उद्घाटन समारंभांतील भाषण.
२. प्रो. व्ही. एम्. जोशी, एम्. ए., हिंगणें, पुणे.	६		मानसशास्त्र आणि शिक्षण.
३. रा. बी. डी. कर्वे, बी. एस्सी., बी. टी., एम्. एड., पुणे.	२		शिक्षणाच्या क्षेत्रांतील आधुनिक प्रढामोडी.
४. रा. व्ही. ए. मोडक, बी. ए., बी. टी., हिंगणें, पुणे.	३		प्रायोगिक शिक्षण.
५. रा. पी. के. अत्रे, बी. ए., बी. टी., टी. डी., पुणे.	३	१	भूगोल विषयाचे अध्यापन.
६. रा. पी. डब्ल्यू. चापट, एम्. ए., बी. टी., पुणे.	५		अध्यापन.
७. रा. जी. एम्. जोशी, बी. ए., बी. टी., पुणे.	१	१	मराठी कविक पुस्तकांचा पुनरुद्धार.
८. रा. व्ही. पी. बोकील, एम्. ए., मुंबई.	१	१	मराठी भाषेचे अध्यापन.
९. मिस्. रुस्तुमजी, एम्. ए., मुंबई. (यांनी लिहिलेली)	३	२	शास्त्रीय विषयांचे अध्यापन.
१०. रा. ए. एन्. साने, बी. ए., बी. टी., मुंबई. (यांनी वाचली)	२	१	संस्कृत भाषेचे अध्यापन.
११. प्रो. एम्. आर्. परांजपे, एम्. ए., बी. एस्सी., पुणे.	३	२	इतिहासाचे अध्यापन.
१२. मि. एन्. एम्. पटवर्धन, एम्. ए., एल्. टी. हिंगणें.	३	२	Teaching of English.
१३. रा. एम्. व्ही. वैकटेश्वरान, एम्. ए., मुंबई.	१		गणिताचे अध्यापन.
			प्राश्नात्य शिक्षणेतिहास.
			Educational Value of Scouting and Girl-guiding.

१४. रा. के. पी. कुळकर्णी, एम्. ए., बी. टी., पुणे
 १५. रा. व्ही. एस्. तोरो, बी. ए, मुंबई.
 १६. रा. पी. ए. इनामदार, एम्. ए., बी. एस्सी., औंध.
 १७. मि. एस्. आर. तावडे, एम्. ए., टी. ईडी., पुणे
 १८. मो. धोडो केशव कर्वे, बी. ए. पुणे.
 १९. मो. द. वा. पोतदार, बी. ए., पुणे
 २०. मि. सय्यद नुरुल्ला, एम्. एड., बार-एँट-लॉ, पुणे.
 २१. रा. व्ही. व्ही. सोहोनी, बी. एस्सी., पुणे.
 २२. रा. बी. जी. नेने, बी. ए., बी. टी., पुणे.
 २३. रा. एल्. आर. रड्डी, बी. ए., बी. टी., सातारा.
 २४. रा. बी. व्ही. काळे, बी. ए, बी. टी., औंध.
 २५. रा. व्ही. एस्. भागवत, पुणे.
 आणि पुणे ट्रेनिंग कॉलेजमधील चार शिक्षक.

- १ प्राचीन भारतीय शिक्षणाचे वैभव.
 १ Visual Instruction.
 १ शिक्षणातील नवी दृष्टि.
 १ शिक्षा व शिस्त.
 १ निरक्षर प्रौढ स्त्रीपुरुषांस साक्षर करण्याची आवश्यकता.
 (संमेलनाच्या वेळचे व्याख्यान.)
 १ ऐतिहासिक लिखाणाचा इतिहासाच्या अध्यापनात उपयोग
 १ १ Our Biggest Need in Education.
 १ वातावरणासंबंधी भविष्य.
 १ भूगोल.
 ४ संस्कृत.
 ८ इतिहास.
 सेळ.
 निरनिराळे विषय

अनुक्रमपिका.

विभाग पहिला—मानसशास्त्र व शिक्षण

प्रो. ज्ञानमन मल्हार ज्येष्ठी, एम्. ए.

सुपरिटेण्डेंट, महिलाश्रम हायस्कूल, हिंगणें, व पुणें येथील श्री. ना. दा. ठा. महिला पाठशाळेतील मानसशास्त्र व मराठी या विषयांचे अध्यापक.

प्रकरण पहिलें. शिक्षणाचें ध्येय	...	...	...	३
„ दुसरें. विषयांची मूल्यमांसा	...	...	...	९
„ तिसरें. क्रीडन-मार्ग	...	...	...	१६
„ चौथें. स्मरण	...	...	...	२४
„ पांचवें. जाणीव नसलेलें मन व मानस-गाहन	...	...	...	३०

विभाग दुसरा— पाश्चात्य शिक्षणशास्त्राचा इतिहास

प्रि. नारायण महादेव पटवर्धन, एम्. ए., एल्. टी.,

मुख्याध्यापक, अध्यापिकाशाला, हिंगणें.

प्रकरण सहावें. शिक्षणेतिहासातील कालखंड	...	...	...	४१
„ सातवें. रूसो	...	...	...	४३
„ आठवें. पेस्टालोत्सी	...	...	...	४७
„ नववें. हेवार्ड	...	...	...	५२
„ दहावें. फ्रोबेल	...	...	...	५६
„ अकरावें. मॅटिसोनी	...	...	...	६२

विभाग तिसरा—शिक्षणाच्या क्षेत्रांतील आधुनिक घडामोडी

संपादक

प्रकरण बारावें. आधुनिक विचार	...	...	...	६९
„ तेरावें. कांदी 'नवीन' पद्धति	...	...	...	७७

विभाग चौथा—प्रायोगिक शिक्षण

संपादक

प्रकरण चौदावें. प्रायोगिक पद्धति	...	...	...	९१
„ पंधरावें. 'दुशारी' म्हणजे काय व ती कशी मोजावी	...	...	...	१०१
„ सोळावें. दुशारीच्या गटकसोट्या व 'नवीन परीक्षा'	...	...	...	१११

विभाग पांचवा—अध्यापन

श्री. प्रल्हाद केशव अत्रे, बी. ए., बी. टी., टी. डी.

प्रिन्सिपॉल, कॅम्प एज्युकेशन सोसायटीचे हायस्कूल, पुणें.

प्रकरण सतरावें. शिक्षकाचें व्यक्तिसामर्थ्य	...	...	...	११९
--	-----	-----	-----	-----

पान अठरावें

प्रकरण अठरावें.	अध्यापनाची पूर्व तयारी	१२५
” एकोणिसावें.	विषयाची निवड व मांडणी	१३०
” विसावें.	पाठ मनोरंजक कसा करावा	१३४
” एकविसावें.	विचारशक्ति व सौंदर्यबोधशक्ति कशी वाढवावी	१४१
” बाविसावें.	शिक्षकांस सामान्य सूचना	१४६

विभाग सहावा—विषयवार अध्यापन पद्धति

प्रकरण तेविसावें.	मराठी भाषेचें अध्यापन	१५५
श्री. प्रभाकर वासुदेव वापट,	एम्. ए., बी. टी., शिक्षक नूतन मराठी विद्यालय, पुणे.	
प्रकरण चोविसावें.	संस्कृत भाषेचें अध्यापन	१६३
प्रो. विनायक पांडुरंग बोकील,	एम्. ए., एस्. टी.-सी. डी., सेकंडरी ट्रेनिंग कॉलेज, मुंबई.	
प्रकरण पंचविसावें.	इतिहासाचें अध्यापन	१७२
प्रो. वि. पां बोकील,	मुंबई.	
प्रकरण सव्विसावें.	भूगोलाचें अध्यापन	१९२
श्री. विश्वनाथ आबाजी मोडक,	बी., ए., बी. टी., शिक्षक, महिलाश्रम हिंगणें.	
प्रकरण सत्ताविसावें.	शास्त्रीय विषयांचें अध्यापन	२१३
श्री. गणेश महादेव जोशी,	बी. ए., बी. टी., शिक्षक, न्यू इंग्लिश स्कूल, पुणे.	
प्रकरण अष्टाविसावें.	गणिताचें अध्यापन	२३६
प्रो. महादेव रामचंद्र परांजपे,	एम्. ए., बी. एस्. सी., संपादक, प्रोग्रेस ऑफ एज्युकेशन, पुणे.	
Chapter XXIX Teaching of English		246
Miss Amy B. H. J. Rustomjee, M. A.,	Elphinston College, Bombay.	
पुस्तकांची यादी		२७५
सूचि		
मराठी-इंग्लिश		२७६
इंग्लिश-मराठी		२८६

शिक्षणविषयक वाचनीय ग्रंथांची यादी.

मानसशास्त्र व शिक्षण

- Introduction to Psychology by Loveday and Green (Oxford)
An Introduction to child study by W.B. Drummond (Arnold)
Everyman's Psychology by Adams (London)
The Educative Process by Bagley (Macmillan)
Education, its Data and First Principles by Nunn (Arnold)
Social Psychology by McDougall (Methuen)

शिक्षणतिहास

- A Summary of the History of Education by Wodehouse
(Arnold).
Doctrines of Great Educators by Rusk (Macmillan)
History of Education by Graves (Macmillan)
Education and Statesmanship in India by James (Longmans)
The History of Education in India by Bokil
A History of Ancient Education in Ancient India by
Muzumdar, (Macmillan)
Great Educators of Three Centuries by Graves (Macmillan)

आधुनिक पद्धति

- Modern Developments in Educational Practice by Adams
(London)
Educational Movements and Methods by John .Adams
(Horrap)
The changing School by Ballard (Hodder and Stoughton)
Education on the Dalton Plan by Parkhurst (Bell)
The Montessori Method by Montessori
Towards a New Education by Boyd (Knoff)

प्रायोगिक शिक्षण

- Mental Tests by
The New Examiner
Group Tests of Intelligence } Ballard (Hodder and Stoughton)

Experimental Psychology and Education by Valentine
(Tutorial)

Fundamentals of Statistics by L. L. Thurstone (Macmillan)

अध्यापन

School Organization by Wren (Longmans)

Principles of Teaching by Raymont (Longmans)

Hand-book of suggestions for Teachers by the Board of
Education (H. M. Stationery, London)

Instruction in Indian Secondary Schools by Mackenzie
(Oxford)

The New Teaching by John Adams (Hodder and Stoughton)
Teaching by Dumville.

इतिहास

History and its Place in Education by Findlay

The Teaching of History in Elementary Schools by Archer
Lewis and Chapman (A. & C. Black)

भूगोल

The Teaching of Geography by Wallis (Cambridge)

Geography in School by Fairgrieve (London)

The Teaching of Geography in Elementary Schools by
Archer, Lewis and Chapman (A & C. Black)

शास्त्र

Science Teaching by Westaway

Natural Science in Education (H. M. Stationery)

गणित

Teaching of Arithmetic by Smith (Ginn)

Essentials of Arithmetic by Ballard (London Unversity
Press)

Teaching of Algebra by Nunn (Longmans)

Report on the Teaching of Geometry by the Mathematical
Association, London (Bell)

5 Teaching of Mathematics by Young (Longmans)

English

The Teaching of English by Treble

The Teaching of English by Tomkinson

२७७

English through Actions by Palmer
The Oral Method of Teaching Languages by Palmer
Training in Literary Appreciation by Pritchard
The Rudiments of Criticism by Greening Lambourne

सामान्य

Play-Way by Caldwell-Cook
Inspirational Teaching by McKay

सूचि

मराठी-इंग्लिश

[कोणच्याही भाषेतील शब्दांचे उच्चार बरोबर नव्हते दुसऱ्या भाषेत व विशेषतः परक्या लिपिंत दाखवितां येत नाहीत. ह्या सूचीत इंग्लिश व इतर भाषांतील शब्दांचे जे उच्चार दिलेले आहेत ते उच्चार शिकण्याकरिता नसून दुसऱ्या कोणी शब्द उच्चारला असता तो ओळखतां यावा इतपत परभाषेतील शब्दांची ओळख व्हावी एवढ्यासाठीच आहेत. शब्दांचे बरोबर उच्चार शिकण्यास निराळा अभ्यास करावा लागेल.]

अकल, १०१	अनुभवजन्यज्ञान, १३९
अतिभौतिक शास्त्र (मेटॅफिजिक्स), ६	अनुभव हाच शिक्षक, १३०
अधिकार लालसा, १५	अनुभवाचें आकलन (अपरसेप्शन् ऑफ एक्स्पॅरियन्स्), १०९, ११०
अथोविलीन (सव्-कॉन्शम्), ७	अनुमान किंवा तर्क, २०५, २०६
अध्यापन, ४३, ११९, १२१, १२६, १४३, १७२	(हाय्पोथिसीस), २२२
इतिहासाचें, १७२ पा.	अन्योन्यपूरकोपपत्ति (कॉन्सेप्शन् थिअरी), १०७
इंग्लिशचें, २४६ पा.	अवोधपूर्व (सव्-कॉन्शम्), ३०
गणिताचें, २३६ पा.	अभिनय, १८१
भूगोल विषयाचें, १९२ पा.	अभिरुचि, १२२
मराठी भाषेचें, १५५ पा.	अभ्यासक्रम, १५, ४३, ७०, ७२, ७३, ७५, ८२, ८५, ८७, १७२
शास्त्रीयविषयाचें, २१३ पा.	इतिहास, १८८, १८९
संस्कृत भाषेचें, १६३ पा.	गणित, २३७
अध्यापन पद्धति, पंचांगात्मक (फाइव्ह फॉर्मल् स्टेप्स्), ५२, १२५, १२७, १२८	भूगोल, १९९ पा., २०८
विषयवार-१५५ पा.	शास्त्रीयविषय, २१९, २३४
अध्यापनाची पूर्वतयारी, १२५ पा.	संस्कृत, १६५, १६६, १६७
अनवलंघनोपपत्ति (इंडिपेन्डन्स् थिअरी), १०८	अरिस्टॉटल-Aristotle, १४४
अनिर्वध-साहचर्य-पद्धति (फ्री असोसिएशन), ३४	अवगामी पद्धति (डिडिक्टव्ह मेथड), १२४
अनुकरण, १२१	असंज्ञ किंवा अनुद्बुद्ध (अन्-कॉन्शम्), ७, ३० पा., १४२
अनुक्रम-सूत्र (रँक् लू), ९८	अस्थिर परिमाण (व्हेरिएबल क्वांटिटी), ९४, ९५
अनुद्बुद्ध किंवा असंज्ञ (अन्-कॉन्शम्), ७, ३० पा., १४२,	

- अंतर्मन (अनुकॉन्शस्), ७, ३०, ३१
 आंकडेशास्त्र (स्टैटिस्टिक्म्), ११, १२,
 १३, १७, १०२, १०३
 आंकडेशास्त्रज्ञ, १२
 आकृति, १३४, १४८, १७३, १७५
आड्लर-Adler, ३३
 आत्मप्राप्ति (सेल्फ रिअलायझेशन), ६,
 ७, १६
 आत्मप्रेरित व अनिवेध चक्रवर्त (सेल्फ
 अक्विटिडिटी), ५९
 स्वयंस्कूर्तीच्या हालचाली, पहा.
 आत्मविकास (सेल्फ डेवेलप्मेंट), १६, ७५
 आत्मशिक्षण, १२१
 आत्मा, ५, ६, ७
 आयुष्यक्रमानुन शिक्षण (लर्निंग थ्रू
 लिभिङ्ग), ८०
 आराखडे, १३४, १४८, १७३, १७८
आर्नोल्ड मॅथ्यू-Matthew Arnold
 १६४
आर्मस्ट्रॉंग, डॉ. एच. ई.
—Dr. H. E. Armstrong
 १२६, २२५
 आलेख (ग्राफ), १६, १३५
 आवडनिवड (इंटेरेस्ट्), १६, २८
 आवृत्ततम माप (मोड - mode), १७
 अध्यापन, १२६, १७२ पा.
 इतिहासाचे १०, ५४
 इलेक्ट्रा ग्रंथि (कॉम्प्लेक्स्), ३३
 इंद्रियशिक्षण, ७८, १३२, १३४, १७५
 ईडिपस् ग्रंथि, (कॉम्प्लेक्स्), ३३
 उच्चार (प्रोनन्सिएशन्), २४९, २५७
 उज्ज्वळणी, १४८
 इतिहासाची १७९
 उत्सव, १८२
 उद्गामी पद्धति (इंडाक्टिव्ह मेथड),
 १२७, १७१, २३०
 उद्बुद्ध (कॉन्शस् किंवा ऑब्जेक्टिव्ह),
 ७, ३१
 उपकर्णी, २३३
 उपन्यास किंवा विषयमवेश (प्रेझेंटेशन),
 ५३, १२८, १४८
 उपपत्ति (थिअरी), ११९, २२२
 उपयोग—पाठांतील शेवटची पायरी,
 (अॅप्लिकेशन), ५३, १२९
 ऋणसंबंध, १७, १८
 एकजिनसी किंवा समजातीय (होमो-
 जीनिअस्), १४
 एकीकरण किंवा तत्त्वशोधन (जनरलाय-
 झेशन), ५३, १२९
एमिल-Emile ४४ पा.
 ऐतिहासिक लिस्साणें, १८५
 ऐतिहासिक पद्धति (हिस्टोरिकल मेथड),
 २२७
 कर्मकौशल्य, ५
 कर्ममार्ग, १६
 कला, १४३
 कलायुक्तता (डिझाईन्), २८
 कसोट्या (टेस्ट्स्), १३, १४, १०१, १०२
 १०३, ११५
 गट--१११ पा.
 मानसिक, १०१
 वैयक्तिक, १०१, १११
 काटिनोलपणा (अॅक्युरसी), १५
 काम (सेक्युअल डिझायर), ३४, ३६, ३७
 कामप्रधान उपपत्ति, ३५
 कारखानीस, १३६

कार्यप्रधान किंवा व्यावहारिक वृत्ति (प्रेक्टिकलमूड), २१४
 कार्यैकोपपत्ति, (फंक्शनल् युनिटीज थिअरी), १०८
 कालक्रमपद्धति, १८७
 कालवय (क्रॉनॉलॉजिकल एज), १०६
 कालिदास, ३०, ३२
 काव्य, २६५ पा.
 किल्पॅट्रिक- Kilpatrick, ६९, ८५
 कुसिने- Cousinet, ७७, ८१, ८२
 कूट-प्रश्न-पद्धति (प्रॉब्लेम् मेथड), २२८
 कृत्रिमतेकडून स्वाभाविकतेकडे (बँक टु नेचर) निसर्गाकडे परत, ४५
 क्रमिक पुस्तकें, १६०, २६०
 कीडन-मार्ग (प्ले बे), १६ पा.
 कीडाप्रवृत्ति (प्ले इन्स्टिक्ट), १८
 क्रोचे- Croce, १४४, १४५
 क्षेत्र, २०, १८४
 गट (ग्रुप), ९४
 गट-कसोठ्या (ग्रुप-टेबल्स), १११ पा.
 गणित, १०
 वहांचा प्रयोग, १३
 गणिताचें अध्यापन, २३६ पा.
 गीता, १६
 गोत्रेषु स्खलित, ३२
 गोल, पृथ्वीचा २०२, २०३
 गोष्ट, १३६, १३७, १७३
 ग्रामोफोन, २५०, २५६
 ग्रूस कार्ल, - Karl Groos, १८
 घोकंपट्टी, ७१
 चारित्र्य, १२२
 चिकित्सक किंवा बुद्धिप्रधान वृत्ति (इंटेलिक्चुअल मूड), २१४

चित्रदर्पण (एपिस्कोप), २०९
 चित्रदीप (मॅजिक लॅम्प), १३४
 चित्रभिर्णे (स्टाइड्स), २०९
 चित्रपट (फिल्म), १३४, २६२
 चित्रें, १२९, १३१, १३४, १४८, १७३, १७५
 चुका, भूगोलविषयक २११, २१२
 गणितांतिल, २३७ पा.
 छडीराज्य, १७
 जवाबदारी, ७४, ७६
 जिज्ञासा, १६, ३७, १२८, १३३, २१४
 जेम्स- James, २४, २७, २८
 ज्योतिषी प्रश्न, १३८
 टागोर, डॉ. रविन्द्रनाथ ६९
 टाचण, १४९
 फरवारील १२९, १४९
 टिळक, देवदत्तराव १६१
 डायरेक्ट मेथड (इंग्लिश), २४७, २४८, २५६
 डाल्टन पद्धति (प्लॅन), ५२, ७७, ८२, ८३, ८४, १८६
 डेल मिस्- Miss Dale, १५९
 डेवुप- Dewey, ५३, ६१, ६९, ८५
 तत्त्वशोधन किंवा एकीकरण (जनरलायझेशन), ५३, १२९
 तत्त्वज्ञान, १४
 तत्त्वज्ञानात्मक वृत्ति (फिलॉसॉफिकल मूड), २१४
 तर्क किंवा अनुमान, २०५, २०६
 तार्किक-पद्धति (लॉजिकल मेथड), १३१, २२४, २२५
 तावडे, २०७
 तुलना किंवा साम्यावलोकन (कंपॅरिझन्), ५३, १२९

थ्यूरिंगेन्—Thüringen, ५७

दक्राली-Decroly, ६९, ७७, ८०, ८१

दाते, १३६

दिशा, १९९

दृक्शिक्षण (विज्युअल इन्स्ट्रक्शन्),
१३४ पा.

देणग्या (गिफ्ट्स्), ५८, ६०

द्विघटकोपपत्ति (टू फैक्टर्स थिअरी), १०८

धडा किंवा पाठ, १४७

धनसंबंध, ९७, ९८

धार्मिक शिक्षण, १३, १४, ४९

ध्येय (शिक्षणाचें), ३ पा. ४१, ४३, ४४,

४९, ५०, ५३, ५८, ५९, ६३, ७५,

७८, ८७, ११९, १२५

इतिहास, १७३, १८९, १९०

भूगोल, १९४, १९५, १९८

इंग्लिश, २४६, २४७

नकाशे, १३४, १४८, १७५, १७६, १७७,
२११

नन्, डॉ.—Dr. Nunn, २११, २१९, २२७

नमुने (मॉडेल्स), १३४, १७३

नवानिर्मिति प्रवृत्ति (क्रिएटिव्ह इन्स्टिक्ट्),
४, १६, १९

नवीन अभ्यासक्रम, ७२, ७३, १२१

संस्कृत, १६६, १६७

नवीन ध्येय, ७३

नवीन पद्धति, ७७ पा. शिक्षणपद्धति पहा.

नवीन परीक्षा, १०७ पा., १९०

नवीन शिक्षण, ७२, १२१

नंदीबेली प्रश्न, ११३, १३८

नाटकीकरण, १८१

निबंधलेखन (कॉंपोझिशन), २७१

निराकरण (सोल्यूशन्), १४१

निरिक्षण, २०५, २०६

निसर्ग (नेचर), ४६, ५०

निसर्गाकडे परत (बॅक टु नेचर)—रुभि-
मतेकडून स्वाभाविकतेकडे, ४५

नीतिशिक्षण, १३, ४९

नेमलेला भाग (पोर्शन), ७२, ७६, ८५,
११९, १२०

नॉयहोफ्—Neuhoff, ४७ पा.

पटवर्धन, २०५

पठनपद्धति, २८, २९

पदवीधर, २२०, २२१

पद्धति, ७५, ७६, १२८, १४७

शिक्षणपद्धति व अध्यापनपद्धति, पहा.

परस्परसंबंधाचा गुणक (कोइफिशंट् ऑफ
कॉरिलेशन्), ९७ पा.

परस्परावलंबन (इंटरडिपेन्डन्त्), ९९, १००

परीक्षा, ७०, ७१, ७५, १०७ पा., १११पा.

११५, १९०, २३६

पंचांगात्मक अध्यापनपद्धति (फाईव्ह

फॉर्मल स्टेप्स्), ५२, १२५, १२७, १२८

पाठ, १३४ पा., १४७, १८३, २०७, २२७

पाठशाळा—पद्धति, १६८, १६९

पाथच्या (फॉर्मल स्टेप्स्), अध्यापनाच्या

५२, १२५, १२७, १२८

पार्कहर्स्ट हेलेन—Helen Park-
hurst, ६९, ८२, ८३

पियर्सन् कॉर्ल—Karl Pearson,
१०३

पुच्छप्रश्न, १३९

पुस्तकें, भूगोलाचीं, २०३, २०८

पूज्यभाव, १६

पूर्णाकडून भागाकडे, १३१

पूर्वतयारी, पाठाची—प्रस्तावना (प्रेपरेशन)

५३, १२८, १४८

पेस्टालोत्झी—Pestalozzi, ४७ पा.,

५२, ५४, ५६, ५७, ६९

पोटापाण्याचा प्रश्न, ३

प्रचीति (व्हेरिफिकेशन्), २३२

प्रतिगामी पद्धति, १८८

प्रतिध्वनि प्रश्न, १३९

प्रतीक (सिम्बॉल), ३४

प्रत्यक्षानुभव (आनुशाउउंग्), ४९

प्रयोग, गणिताच्या वस्त्यांचा १३

प्रयोग, २३२, २३३

प्रयोगशाळा २३०

प्रयोगविषयीभूत व्यक्ति (सटजेक्ट), ३५,

९३, ९५

प्रश्न, ९३, ११३, ११६, १२६, १३७ पा.,

१४८, १४९

प्रस्तरशास्त्र (जिऑलजी), ५७

प्रस्तावना, पाठाची—(प्रेपरेशन्),

५३, १२८, १४८

प्राक्तन (संस्कार), ३०

प्रात्यक्षिकें (डेमॉन्स्ट्रेशन्), २३४

प्रायोगिक शिक्षण (एक्सपेरिमेंटल् एज्युकेशन), ९१ पा.

प्रायोगिक पद्धति (टेक्नीक्), ९१ पा.

प्लेटो—Plato, ५०, १४३, २२७

फळा, १३५, १४६, १४९

फज्यावरील टांचण, १२९, १४९, १८०

फिशर—Fisher, ७५

फ्रांकफूर्ट—Frankfurt, ५७

फ्रॉबेल—Froebel, ५२, ५६ पा.,

६९, १३२, १६७, १८७

फ्रॉइड—Freud, २६, ३२ पा., ६९

बर्ट—Burt, १०४, १०५, १०६

बहिर्मन (कॉन्शन्) ७, ३१,

बालवाङ्मय, १६१

बालोयान पद्धति (किंडरगार्टन), ६०,

६४, ६५

बीने—Binet, १०५, १०६

बीजगणित, २४४

बुद्धि, ५, १०१

बुद्धिप्रधान किंवा चिकित्सक वृत्ति (इंटेलि-
क्चुअल् मूड), २१४

बुद्धिविकास, ७१

बुद्धिआधी इन्द्रियशिक्षण, १३२

बेर्गडोर्फ—Bergdorf, ४९, ५०, ५७

भावनाप्रधान वृत्ति (इमोशनल् मूड), २१४

भाषांतर (ट्रान्स्लेशन्), २५६

भांडारकर, १६५

भांडागकर-पद्धति, १६८, १६९

भूक लागेल तेव्हाच अन्न, १३२

भूगोल, १२६

भूगोल-पद्धति (इतिहासाची), १८८,

भूगोल, मानवनिर्मित १९४

भूगोल विषयाचे अध्यापन, १९२ पा.

महत्त्व, १०, १३२, १९१, १९२, १९३-

भूमिती, १०, २४४

मध्यमाप—(मीडियन्), * ९७,

मन (माइंड), ५, ६, २५, २६ ५२,

५८, ५९

शरीरयुक्त—६,

मन, ३१

बहिर्मन, ७, ३१

अंतर्मन, ७, ३१

* ९७ पानावर दिलेला इंग्रजी उच्चार चुकीचा छापला गेला आहे.

मनोगाहन, मानसगाहन पहा.

मनोभावना (इमोशन), ११

मनोव्यापार, ३०

मनः संस्कृति (मेंटल् कल्चर), ५

संस्कृति, पहा.

मराठीचें अध्यापन, १५५ पा.

महायुद्ध, ७३

माहिलाविद्यापीठ, १५८

मंधन (इन्क्युबेशन), १४१, १४२

मातृभक्ति, १६

मातृभाषेचें महत्त्व, १५५ पा.

मानसगाहन* (सायको अनेलिसिस्),

२४, २६, ३० पा.

मानसविकृति, ३७

मानसशास्त्र (सायकॉलजी), ८६, ९२, १०२

मानसशास्त्राची आवश्यकता, २२३

मानसशास्त्राचीं तत्त्वे, १३० पा.

मानसिक कसोट्या, १०१

मानसिक कार्यक्षमता, १०८

मानसिक व्यापारांचें पृथक्करण, १०९, ११०

मानसिक शक्ति (फॅकल्टी), १२

विकास, ५

मानसिक शिस्त (मेंटल् डिसिप्लिन्), ११,

१२, १३, २२, २१६

मानव्य (झुमेंनिझम्), २३४

मायदेव, १६१, १६२

माहिती (डेटा), ९४, ९५

मिलान—Milan, ६३

मिल्ने ए. ए.—A. A. Milne, १६१

मूर्ताकडून अमूर्ताकडे, १३१

मुलाचें भाषाशिक्षण, २४८

मूल, ७०, ८७, १२०, १३२, १३३, १६७

मोडक, २०५

मोलिए—Molier, ९

मोसमी वारे (मॉन्सून् विंड्स्), २११

मोहनिद्रा (हिप्नोटिझम्), २४, ३५

मॅकडुगल—McDougall, १६, १९

मॅकफेडन—McFaden, १५८

मॉटेसोरी, डॉ. मारिया—Dr. Maria

Montessori, ४६, ६२ पा., ६९,

१३२, १३६

मॉटेसोरी पद्धत (मेथड) ५२, ६३ पा.,

७७, ७८ पा.,

मॉरिस्—Morris, १४४

यागर—Jagger, १६२

यांत्रिक पद्धति, स्मरणाची, २७

युक्तिवाज पद्धति, स्मरणाची, २७

युंग—Jung, ३३, ३४, ६९

युयुप्ता (पॅसिटा), १६

येना—Jena, ५६

योजना-पद्धति (प्रोजेक्ट मेथड), ५२,

१३२

राजकारण, १०, १८९

रिक्रामपण, १४३

रुडिवट्ट (कौंसर्व्हेटिव्ह), ७२

रूसो—Rousseau ४२, ४३ पा.,

४७, ५०, ५१, ५३, ५४, ५६, ६९

ललितकला, ११

लिखाणें, ऐतिहासिक १८५

लिपी, १५९

लिप्स—Lippse, १४४

लिमथे, ना. गं. १६१

लिनकन स्कूल—Lincoln School,

८५

*हाऐवजीं 'मनोगाहन' हा सुटसुटीत शब्द वापरावा.

लिंगविषयक वासना (सेक्युअल

डिझायर), ३४, ३६, ३७

ले, जे. एस.—J. S. Lay, १७५

लेओनार्ड व गेट्रूड—Leonard and Gertrude, ४८

लोकसत्ताक (डेमोक्रेटिक्), ८६

लॉगॅरिदम्—Logarithms, २४२

वक्त्रशीरपणा, १२३

वर्गपद्धति, ६४, ६५, ७६, १२०, १२१

वर्गव्यवस्था, १४६, २१०

वर्णनाआधी वस्तु, १३१

वर्णनशेळी, २०१, २०२

वर्णनांचा उपयोग, २०३, २०४

वंशावळी, १७८

वाक्य, २५६

वाचन (रीडिंग), २५९

वाङ्मय, विदग्ध ११

वाङ्मयाचा उपयोग, २०१

वाङ्मय-शिक्षण, २३२, २४७

वारेमापी प्रश्न, १३८

वासना (लि.विडो), ३४, ३७

वॉशबर्न, कार्ल्टन—Karlton Washburn ८५

विक्रमोर्वशीय, ३२

विचार-परिवेप (अॅपरसोप्टिब्लू मासेस्), ५३

विचार-प्रतिरूप (थॉट मॉडेल), २१५

विचारशक्ति, १२६, १४१ पा.

विचारसिद्ध पद्धति, स्मरणाची (रॅशनल मेथड), २७

विचाराची कला, १४१

विनयशीलता, १६

विनेटका—Winnetka, ७७, ८४, ८५

विशिष्ट-शब्द-साहचर्य पद्धति (वर्ड असो-सिएशन्), ३५

विशिष्ट हुशारी, १०८

विशेषज्ञ (स्पेशलिस्ट), ३७

विश्रांति, १९, १४२, १४३

विषय-संद पद्धति (टॉपिकल मेथड), २२६

विषयप्रवेश किंवा उपन्यास (प्रेशेंटेशन्), ५३, १२८, १४८

विषयाआधी मूल, १३२

विषयाची मूल्यमर्यादा, ८ पा.

इतिहास ५४

सांकेतिक उपयोग—९, १०

उपयुक्तता—१०, ११

सांगड (क्रॉर्डिनेशन्, कॉरिलेशन्), ५३

विष्णुशास्त्री, १५५

वृत्ति (अॅटिट्यूड), १४, ३८

वृत्ति (मूड), २१४

वेथॅम—Wetham, २१३

वेळापत्रक, ८२, ८७

वेळाची वाटणी (बजेटिंग् ऑफ टाइम्), ८४

वैयक्तिक कसोट्या (इंडिविज्युअल टेस्ट्स्), १०१, १११

वैयक्तिक प्रयोग, ९२

व्यक्तित्व (पर्सनॅलिटी), १२१

व्यवसाय (ऑक्युपेशन्), ६०

व्यवसाय-पद्धति (परपझफुल ऑकटिव्हिटी), ७७, ८५, ८६, २२९

व्यवस्थितपणा, १३

व्यवहार (प्रॅक्टिस्), ११९, १२५, २३४

व्याकरण (ग्रामर), ९, १६१, २६९

व्याख्यान पद्धति (लेक्चर मेथड), ११९, १२०, १२५, १२६, २२६

व्यावहारिक किंवा कार्यप्रधान वृत्ति

(प्रॅक्टिकल मूड), २१४

व्हिएन्ना- Vienna (Wein), ७३

व्हेर्द- Yverdon, ५०, ५७

वॉलॉस, डॉ.- Dr. Wallas, १४१

शरीरी, ६

शारीरिक विकास, ५

शासनपद्धति (अडमिनिस्ट्रेशन), १८०

शास्त्र म्हणजे काय, २१३

शास्त्रीय पद्धति (सायंटिफिक मेथड), २२४,

२२५

शास्त्रीय प्रगति, २२७

शास्त्रीय विषयांचे अध्यापन, २१३ पा.

शास्त्रीय विषयांचे महत्त्व, २१३, २१७

शास्त्रीय वृत्ति (सायंटिफिक मूड), २१४

शास्त्रीय शिक्षणाचा हेतु, २१७, २१८, २१९

शाळा, ११९

शांतिनिकेतन, ६९

शिद्यमानसशास्त्र (चाइल्ड सायकॉलजी),

४५, २३३

शिरान्त (डिसिप्लिन), ४३, ६३, ७४, ७५,

७८, १४६, १४७

शिक्षक, २४७

शिक्षकाचा अधिकार, ७६, १२२

शिक्षकाचा धंदा, १२१

शिक्षकाची जबाबदारी, १२१

शिक्षकांचे काम, ५०, ९१, १९७

चारित्र्य, १२२

महत्त्व, ५२

व्यक्तिसामर्थ्य, ११९ पा.

शिक्षकांना कसे वागावे, १२१ पा.

शिक्षकांचे सहकार्य, २३३

शिक्षकांच्या डोक्यांतील पडदे, २४१

शिक्षकांस आवश्यक गुण, ११९ पा. २१९ पा.

शिक्षकांस सूचना, १४६ पा.

शिक्षण, ३ पा. ५९

धार्मिक, १३, १४, ४९

नैतिक, १३, ४९

पृथक्करण पद्धतीने, ५०

पोहण्याचे, २९

साहित्य, ५९, ६०, ६४, ७९, १२९,

१३४, पा., १४६, २०९, २३३

स्केटिंगचे, २९

शिक्षण पद्धति, ७६

ऐतिहासिक, २२७

कुसिन, ७७, ८१, ८२

कूटप्रश्न, २२८

पाठशाला (संस्कृत), १६८, १६९

बालोद्यान, ६०, ६४, ६५

भांडारकर (संस्कृत), १६५, १६६, १६७,

भूगोल (इतिहास), १८८

मॅटिसेरी, ५२, ६३ पा., ७७, ७८ पा.

डाल्टन, ५२, ७७, ८२, ८३, ८४, १८६

डायरेक्ट (इंग्लिश), २५१, २५२

दक्रोली ७७, ८०, ८१

'नवीन', ७७ पा.

योजना, ५२

विनेटका, ७७, ८४, ८५

विषयसंग्रह, २२९

व्यवसाय, ७७, ८५, ८६, २२९

व्याख्यान, २२५, २२६

शाधक किंवा स्वयंशिक्षण, १२६

शिक्षणशास्त्र, पाश्चात्य इतिहास, ४१ पा.

शिक्षणाचे ध्येय, ३४., ४१, ४३, ४४, ४९,

५०, ५३, ५८, ५९, ६३, ७५, ७८, ८७

११९, १२५

शिक्षणाचे क्षेत्र, ८५

शिक्षा, १४७

शीलसंवर्धन (कॅरेक्टर बिल्डिंग), ६, १२५,

१७२

शुद्धलेखन (डिक्टेयन्), १, २६५
 शुद्धीकरण (कॅथार्सिस), १४४
 शोधक किंवा स्वयंशिक्षण पद्धति (ह्यूरि-
 स्टिक् मेथड), १२६, २२५
 शोधन (सटिलमेशन), ३६
 शॉ. बर्नार्ड-Bernard Shaw, १५६,
 १५७
 स्टान्टझ-Stantz, ४९
 सकलता (युनिटी), २८
 सत्य, १४४
 समकेंद्र पद्धति, १८७
 समजातीय किंवा एकजिनशी (होमोजीनि-
 अम्), ९४
 समन्वय, २०६
 समाजप्रियता, १६
 सरासरी (अॅव्हरेज किंवा मीन), १७
 सहज प्रवृत्ति (इन्स्टिक्ट), १६, १२०
 अधिकार लालसा, १६
 अनुकरण, १२१
 क्रीडा, १८
 जिज्ञासा, १६, ३७, १२८, १३३, २१४
 नवनिर्मिति, ४, १६, १९
 पूज्यभाव, १६
 मानृभक्ति, १६
 युयुत्सा, १६
 विनयशीलता, १६
 समाजप्रियता, १६
 सर्वसाधारण मानसिक कार्यक्षमता, १०८
 सर्वसामान्य हुशारी, १०८
 सहल, १३४
 संकल्प (प्रेरेशन्), १४१
 संदेश (इन्मिशन), १४१, १४२
 संयुक्त गुणाचें उत्कामन (इंडक्शन् ऑफ
 कॉरिलेय्स्), १०९, ११०

संयुक्त, स्पिअर्मन्ने शोधून काढलेले १११
 संयुक्ताचें उत्कामन (इंडक्शन् ऑफ रिले-
 शन्स्), १०९, ११०
 संभाषण (कॉन्व्हर्सेशन्), २५८
 संशोधन, ९१, ९२, ९३
 संस्कार (प्राकृतन), ३०,
 संस्कार, ५२, ११९
 संस्कृतचें अध्यापन, ७१, १६३ पा., २४६
 महत्त्व, १६३
 संस्कृति (कल्चर), ५, १६४, १९०
 संक्षिप्तावर्तन-उपपत्ति (रिकॅपिच्युलेशन
 किंवा कल्चर ईवॉक् थिअरी), १९, ५४,
 १३३, २२७
 साधनें, साहित्य पहा.
 साक्रेटीस-Socrates, ४२
 साधारण घटक (जनरल फॅक्टर),
 हुशारीचा १०४
 सामुदायिक कसोट्या (ग्रुप टेस्ट्स्), १११ पा.
 सामान्य घटकोपपत्ति (जनरल इंटेलिजन्स
 थिअरी), १०८
 सामुदायिक प्रयोग, ९२
 साध्यावलोकन किंवा तुलना (अॅव्स्कॅशन्),
 ५३, १२९
 साहचर्य (असोसिएशन्), २६, २८
 अनिवर्ध (फ्री), ३४
 विशिष्ट शब्द (वर्ड), ३५
 साहित्य, ५९, ६०, ६४, ७९, १२९, १३४
 पा., १४६, २०९, २३३
 सांगड किंवा साहचर्य (कॉरिलेशन्), ५३,
 ८५, १३२
 सुख, १७, २३
 सूचक प्रश्न, १३८, १४९,
 सूत्र (फॉर्म्युला), २१३, २१५, २२४

सौजन्य, १४४

सौंदर्य, १४४

सौंदर्यबोधशक्ति, १४१ पा.

सौंदर्यसमीक्षण, १४३

सैंप्सन जॉर्ज—George Sampson,

१६१, २४७

स्थलसंबंध, १९९

स्थिर परिमाण (कॉन्स्टन्ट), २३०

स्थिरवृत्ति (सेंटिमेंट), ११

स्पष्टीकरण (एक्स्प्लेनेशन), २२२

स्पीयरमन—Spearman, ९८, १०४,

१०९, ११०, १११

स्पेन्सर हर्वर्ट—Herbert Spencer,

१८, ४६, ६२, ७२, १८९, २१७

स्फूर्ति, १२३, १७२

स्मरण (मेमरी), १२, २४ पा.

भाषेचें, २५१

स्वप्ने, ३३, ३४

स्वयंशिक्षण, ६४

स्वयंशिक्षण किंवा शोधक-पद्धति (यूरि-
स्टिक मेथड) १२६, २२५

स्वयंस्फूर्तीच्या हालचाली (सेल्फ ऑक्टि-
विटी), ४९, ८०

स्वातंत्र्य (फ्रीडम्), ६३, ७०, ७३, ७४,
७५, ७६, ८७

हाचिन्स—Hutchins, ७३

हडसन—Hudson, ७

हस्तव्यवसाय (हँडिक्रेफ्ट्स्), ५

हास्यचिधें (कार्टून्स्), १३५

हांबूर्ग—Hamburg, ७४

हुक्म, १२२

हुशारी (इंटेलिजन्स्), १०१ पा.

हुशारीचा गुणक (कोशंट), १०६

हुशारीचा साधारण घटक (जनरल फॅक्टर)
१०४

हुशारीची व्याख्या, १०४, १०८

हुशारीचें वय (मेंटल् एज), १०६

हुशारीच्या कसोट्या, १०५, १०६

हेतुकथन, पाठांतील, १२८

हेबार्ट—Herbart, ५२ पा. ५६, ५९,

१२५ पा., १३२,

हौस, २२

हॅम्लेट—Hamlet, ५

हॉल स्टॅन्ले—Stanley Hall, १९

ज्ञाताकडून अज्ञाताकडे, १३०, १४८

ज्ञान, ४, १४, ८१, १०१, १०२, १०५,

११५, ११९, १३९, १४३

ज्ञानप्राप्ति, ४, ५

इंग्लिश—मराठी

- Abstraction— साम्यावलोकन, तुलना,
५३, १२९
- Accuracy— कटिनोलपणा, ९५
in language, 257
- Adler— आड्लर, ३३,
- Administration— शासनपद्धति, १८०
- Aim of English teaching,
246, 247
- Anschauung— प्रत्यक्षानुभव, ४९
- Apperception of Experience—
अनुभवाचें आकलन किंवा ग्रहण,
१०९, ११०
- Apperceptive masses — विचार-
परिवेप, ५३
- Application— उपयोग, ५३, १२९
- Appreciation, 268
- Aristotle— अरिस्टॉटल, १४४
- Armstrong, Dr. H. E. —
डॉ. एच. ई. आर्मस्ट्रॉंग, १२६, २२५
- Arnold, Matthew— मॅथ्यू
आर्नोल्ड, १६४
- Association— साहचर्य, २६, २८
Free— अनिवंध, ३४
Word— विशिष्ट-शब्द, ३५
- Attitude— वृत्ति, १४, ३८
- Average or mean — सरासरी, ९७
- Bergdorf— बेर्गडोर्फ, ४९, ५०, ५७
- Binet— बीने, १०५, १०६
- Budgetting of time— वेळाची
वाटणी, ८४
- Burt— बर्ट, १०४, १०५, १०६
- Cartoons— हास्याचित्रे, १३५,
- Catharsis— शुद्धीकरण, १४४
- Character-building— शीलसंवर्धन,
६, १२५, १७२
- Child— मूल, २५२
- Child mind— शिद्युमन, ४५,
- Chorus-work, 253
- Chronological Age— कालवय, १०६
- Cinema— चित्रपट, १३४, 262
- Coefficient of correlation
— परस्परसंबंधाचा गुणक, ९७ पा.
- Commands, 251, 252
- Commonplace book, 268
- Comparison— साम्यावलोकन, तुलना,
५३, १२९
- Compensation theory— अन्योन्यपूर-
कोपपात्ति, १०७
- Composition— निबंधलेखन, 271
- Conscious— उद्बुद्ध, बहिर्मन, ७, ३१
- Conservative— रूढिबद्ध, ७२
- Constant— स्थिर परिणाम, २३०
- Conversation— संभाषण, 258
- Co-ordination — सांगड, ५३
- Correlation— सांगड, साहचर्य, ५३, ८५,
१३२,
- Cousinet— कुसिने, ७७, ८१, ८२
- Craigie symbols, 257
- Creative instinct— नवानीर्मिति
प्रवृत्ति, ४, १६, १९
- Croce— क्रोचे, १४४, १४५

Culture—संस्कृति, ५, १६४, १९०

Culture-epoch-theory

—संक्षिप्तवर्तन-उपपत्ति, १९, ५४, १३३, २२७

Dale, Miss—मिस् डेल, १५९

Dalton plan—डाल्टन पद्धति, ५२, ७७, ८२, ८३, ८४, १८६

Data—माहिती, ९४, ९५

Decroly—दक्रोली, ६९, ७७, ८०, ८१

Deductive method—अवगामी पद्धति, १२७

Democracy—लोकसत्ता, समाजसत्ता, ८६

Demonstrations—प्रात्यक्षिके, २३४

Design—कलायुक्ता, २८

Dewey—ड्युय, ५३, ६१, ६९, ८५

Dictation—युद्धलेखन, ९, २६५

Direct Method, २४७, २४८, २५६

Discipline—शिस्त, ४३, ६३, ७४, ७५, ७८, १४६, १४७

Drill-work, २५६

Eduction of Correlates—

संबद्ध गुणांचे उत्क्रामन, १०९, ११०

Eduction of Relation—संबंधाचे उत्क्रामन, १०९, ११०

Electra complex—इलेक्ट्रा ग्रंथि, ३३

Emile—एमिल, ४४ पा.

Emotion—मनोभावना, ११

Emotional mood—भावनाप्रधान वृत्ति, २१४

Episcope—चित्रदर्पण, २०९

Experimental education

—प्रायोगिक शिक्षण, ९१ पा.

Explanation—स्पष्टीकरण, २२२

Faculties—स्वतंत्र मानसिक शक्ति १२

Films, २६५

Fisher—फिशर, ७५

Formal steps, five—पंचांगात्मक अध्यापन-पद्धति, ५२, १२५, १२७, १२८

Formula—सूत्र, २१३, २१५, २२४

Frankfurt—फ्रांकफूर्ट, ५७

Freedom—स्वातंत्र्य, ६३, ७०, ७३, ७४, ७५, ७६, ८७,

Freud—फ्रॉइड, २६, ३२ पा., ६९,

Froebel—फ्रॉबेल ५२, ५६ पा., ६९, १३२, १६७, १८७,

Functional Unities Theory

—कार्येकोपपत्ति, १०८

General factor of intelligence

—हुशारीचा साधारण घटक, १०४

General Intelligence theory

—सामान्य घटकोपपत्ति, १०८

Generalization—तत्त्वशोधन,

५३, १२९

Geology—प्रस्तरशास्त्र, ५७

Gifts—देणग्या, ५८, ६०

Grammar—व्याकरण, ९, १६१, २६९

Gramophone, २५०, २५६

Graph—आलेख, ९६, १३५

Groos, Karl—कार्ल ग्रुस, १८

Group—गट, ९४

Group-tests—गट-कसोट्या, १११ पा.

Hall, Stanley—स्टॅन्ले हॉल, १९

Hamburg—हामबुर्ग, ७४

Hamlet—हॅम्लेट, ५

Handicrafts—हस्तव्यवसाय, ५

- Herbart**— हेर्बार्ट, ५२ पा. ५६, ५९, १२५ पा., १३२
- Heuristic method**— शोधक- किंवा स्वयंशिक्षण-पद्धति, १२६, २२५
- Homogeneous**— एकजिनसी किंवा समजातीय, ९४
- Hudson**— हडसन, ७
- Humanism**— मानव्य, २३४
- Hutchins**— हचिन्स, ७३
- Hypnotism**— मोहनिद्रा, २४, ३५
- Hypothesis** - अनुमान, २२२
- Incubation**— मंथन (विचारों), १४१, १४२
- Independence theory**
—अनवलंबनोपत्ति, १०८
- Individual tests**— वैयक्तिक कसोट्या, १०१, १११
- Inductive method**— उद्गामी पद्धति, १२७, १७१, २३०
- Instinct**— सहजप्रवृत्ति, १६
- Pugnacity**, १६, २८
- Creative**, ४, १६, १९, Play, १८
- Intellectual mood**— बुद्धिप्रधान किंवा चिकित्सक वृत्ति, २१४
- Intelligence**— हुशारी, १०१ पा. Quotient, १०६
- Interdependence**— परस्परवलंबन, १९, १००
- Interest**— आवडानिवड, १६, २८
- Intimation**— संदेश, १४१, १४२
- Intonation**, २५०
- Jagger**— जागर, १६२
- James**— जेम्स, २४, २७, २८
- Jena**— जेना, ५६
- Jung**— युंग, ३३, ३४, ६९
- Kilpatrick**— किलपैट्रिक, ६९, ८५
- Kindergarten**— बालोद्यान, ६०, ६४, ६५
- Lay, J. S.**— जे. एस्. ले, १७५
- Learning through living**— आयुष्यकर्ममूलन शिक्षण, ८०
- Lecture Method**— व्याख्यानपद्धति ११९, १२०, १२५, १२६, २२६
- Leonard and Gertrude**— लेओनार्ड व ग्रेट्रूड, ४८
- Letter-writing**— पत्रलेखन, २७२
- Libido**— वासना, ३४, ३७
- Lincoln School**— लिंकन स्कूल, ८५
- Lippse**— लिप्स, १४४
- Literature**— वाङ्मय, २४७
- Logarithms**— लॉगरिदम्स, २४२
- Logical method**— तार्किक-पद्धति, १३१, २२४, २२५
- Magic Lantern**— चित्रदीप, १३४
- McDougall**,— मैकडुगल, १६, १९
- Mofaden**— मैकफेडन, १५८
- Mean or average**— सरासरी, ९७
- Median**— मध्यमाप, ९७
- Memory**— स्मरण, १२, २४ पा.
- Memorizing language**, २५१
- Mental age**— हुशारीचें वय, १०६
- Mental culture**— मनःसंस्कृति, ५
- Mental discipline**— मानसिक शिस्त, ११, १२, १३, २२, २१६

- Mental tests**—मानसिक कसोट्या, १०१
- Metaphysics**—आतिभौतिक शास्त्र, ६
- Milan**—मिलान ६३
- Milne A. A.**—ए. ए. मिल्ने, १६१
- Mind**—मन ५, ६, ५२, ५८, ५९
मन, ३१
Child—शिश्य, १४५
- Mode**—आवृत्ततम माप, ९७
- Models**—नमुने, १३४, १७३
- Molier**—मोलिये, ९
- Monsoon winds**—मोसमी वारे, २११
- Montessori, Dr. Maria**—
डा. मारिया मॉन्टेसोरी, ४६, ६२
पा., ६९, १३२
- Montessori Method**—मॉन्टेसोरी
पद्धति, ५२, ६३ पा., ७७, ७८ पा.
- Mood**—वृत्ति, २१४
- Morris**—मॉरिस, १४४, १४५
- Mother-tongue**—मातृभाषा,
१५५ पा, २४८
- Nature**—निसर्ग, ४६, ५०
back to—निसर्गाकडे परत,
रुत्रिमतेकडून स्वाभाविकतेकडे, ४५
- Neuhoff**—नौयहोफ, ४७, पा.
- Nunn Dr.**—डॉ. नन्, १११,
२१९, २२७
- Objective (mind)**—उद्बुद्ध,
बहिर्मन, ७, ३१
- Occupation, Kindergarten**
—व्यवसाय, ६०
- Oedipus complex**—ईडिपस
कॉम्प्लेक्स, ३३
- Paraphrase**, २६९
- Parkhurst, Helen**—हेलेन्
पार्कहर्स्ट, ६९, ८२, ८३
- Pearson, Karl**—कार्ल पियर्सन,
१०३
- Personality**—व्यक्तित्व, १२१
- Pestalozzi**—पेस्टालोत्झी, ४७,
पा. ५२, ५४, ५६, ५७, ६९
- Philosophic mood**—तत्त्वज्ञानात्मक
वृत्ति, २१४
- Phonetics**, २५७
- Plato**—प्लेटो, ५०, १४३, २२७
- Play instinct**—क्रीडाप्रवृत्ति, १८
- Play-way**—क्रीडन-मार्ग, १६ पा.
- Poetry**—काव्य, २६५ ff.
- Portion**—नेमलेला भाग, ७२, ७६, ८५
११९, १२०
- Practical mood**—कार्यप्रधान किंवा
व्यावहारिक वृत्ति, २१४
- Practice**—व्यवहार, ११९, १२५, २३४
- Preparation**—संकल्प, तयारी
(विचाराची), १४१
- Preparation of a lesson**—पूर्व-
तयारी किंवा प्रस्तावना, ५३, १२८, १४८
- Presentation**—उपन्यास, विषयप्रवेश,
५३, १२८, १४८
- Problem method**—कूटप्रश्न पद्धति,
२२८
- Project method**—योजना पद्धति, ५२,
१३२
- Pronunciation** उच्चार, २४९, २५७
- Pugnacity**—युयुत्सा, १६
- Purposeful activity**—व्यवसाय-
पद्धति, ७७, ८५, ८६, २२९

- Psycho-analysis-मानसगाहन*, २४,
 २६, ३० पा.
 Psychology मानसशास्त्र, ८६, ९२,
 १०२, १३०, पा., २२३
 Child—शिशु, ४५
 Psychological moment, १३२
 Rank-rule-अनुक्रम-सूत्र, ८९
 Rational method—विचारसिद्धि
 पद्धति, २७
 Reading-वाचन, २५९
 Recapitulation theory-संक्षिप्ता-
 वर्तन-उपपत्ति, १९, ५४, १३३, २२७
 Rousseau—रूसो, ४२, ४३ पा. ४७,
 ५०, ५१, ५३, ५४, ५६, ६९
 Sampson, George—
 जॉर्ज सैम्पसन, १६१, २४७
 Scientific Mood-शास्त्रीय वृत्ति,
 २१४
 --Method-पद्धति, २२४, २२५
 Self-activity—
 आत्मप्रेरित व आत्मनिर्देश चळवळ, ५९
 स्वयंस्फूर्तीच्या हालचाली, ४९, ८०
 Self-development—आत्मविकास,
 १६, ७५
 Self-realization-आत्मप्राप्ति, ६, ७, १६
 Sentence, २५३
 Sentiments—स्थिरवृत्ति, ११
 Sexual desire—काम, कामवासना,
 लिंगविषयक वासना, ३४, ३६, ३७
 Shaw, Bernard—बर्नार्ड शॉ,
 १५६, १५७
 Slides—चित्रनिर्माण, २०९
 Solution—निराकरण, १४१
 Socrates—साक्रेटिस, ४२
 Spearman—स्पीअरमन, १८, १०४
 १०९, ११०, १११
 Specialist—विशेषज्ञ, ३७
 Spelling, २६३, २६४
 Spencer, Herbert—हर्बर्ट
 स्पेन्सर, १८, ४६, ७२, १८९, २१७
 Stantz—स्टान्ट्ज़, ४९
 Statistics—आंकडेशास्त्र, ९१, ९२, ९३
 ९७, १०२, १०३
 Sub-conscious—अधोबिलीन, ७
 अवोधपूर्व, ३०
 Subject—प्रयोगविषयीभूत व्यक्ति, ३५,
 ९३, ९५
 Sublimation—शोधन, ३६
 Symbol—प्रतीक, ३४
 Teacher—शिक्षक, २४७
 Teaching of English, The २४६ ff.
 Tests—कसोट्या, ९३, ९४, १०१, १०२,
 १०३, ११५
 Group—गट, १११ पा.
 Mental—मानसिक, १०१
 Individual—वैयक्तिक, १११
 Text-books—क्रमिक पुस्तकें, १६०,
 २६०
 Theory—उपपत्ति, ११९, २२२
 Thought model—विचार प्रतिकार,
 २१५
 Thüringen—थ्यूरिंगेन, ५७
 Topical method—विषयसंद पद्धति,
 २२९

- Translation—भाषांतर, २५६
 Two factors theory—द्विघटकप्राप्ति,
 १०८
 Unconscious—अनुद्बुद्ध किंवा असंज्ञ,
 अंतर्मन, ७, ३०, ३१
 Unity—सकलता, २८
 Variable quantity —अस्थिर
 परिमाण, ९४
 Visual Instruction दृक्शिक्षण,
 १३४ पा.
 Verification—प्रचीति, २३२
 Wallas Dr.—डॉ. वॉल्लास, १४१
 Washburn Karlton—कार्लटन
 वॉशबर्न, ८५
 Wetham—वेथैम, २१३
 Yverdon—य्वेर्दे, ५०, ५७
 Vienna (Wien)—विएन्ना, ७३
 Winnetka—विनेट्का, ७७, ८४,
 ८५,